

AISTĖ KUČINSKIENĖ

Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjamas Juozo Tumo-Vaižganto figūros kūrimas(is), apžvelgiamos autoriaus užimamos pozicijos literatūros lauke bei vėlesnis rašytojo „ženklo“ formavimasis literatūros istorijos ir kritiniuose tekstuose. Remiantis Pierre'o Bourdieu ir Dominique Maingueneau sociologine perspektyva, bandoma atskleisti, dėl kokių priežasčių susiklostė dar amžininkų įtvirtintos Tumo-rašytojo „etiketės“: tekstų nuobodumas, publicistiškumas, herojus nustelbiantis autorius. Svarstoma ir apie vėlesnėje recepcijoje prigijusias Vaižganto-sintetiko interpretacijas ir keblumus bandant autoriaus tekstus priskirti tiek kuriam nors žanrui, tiek ir literatūros kryptims. Daroma išvada, kad dviprasmiai Vaižganto suvokimo modeliai (jo tekstai – kanoniniai, tačiau nepopuliarūs; biografinis asmuo dominuoja tekstų ir herojų atžvilgiu) nulemti ne tik pačių tekstų savybių, bet ir su skirtingų pozicijų užėmimu susijusios ambivalentiškos autoriaus padėties literatūros lauke.

Raktažodžiai: Juozas Tumas-Vaižgantas, Pierre Bourdieu, autoriaus figūra, literatūros laukas, sintetiškumas, Dominique Maingueneau, *bio/grafja*.

Kam kunigas, kitam rašytojas,

O man tik vienas Juozas Tumas.

Visi mes sugebam siaurai prie tikslo veržtis –

Mane užbūrė to žmogaus platumas.

Teofilis Tilvytis, „Vainiko vietoje“, *Naujas žodis*, 1933 05 07, Nr. 13.

Nemažai vadovėlinių lietuvių literatūros autorių mus pasiekė iš XX a. pirmosios pusės – savarankiškos tautos ir sykiu autonomiško literatūros lauko formavimosi pradžios. Vienas jų yra Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933), užimantis ypatingą padėtį mūsų sąmonėje: jis – legenda¹, dėl savo veiklos įvairiapusiškumo,

1 Pavyzdžiui, „[...] ir šiandien Vaižgantas, kaip žmogus, tebėra legenda“ (Alfonas Nyka-Niliūnas, „Vaižgantas po dvidešimties metų“, in: *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 10).

netradicinės laikysenos net įvardijamas „kultūrinės mitologijos vienetu“². Šio straipsnio tikslas yra aptarti Vaižganto figūros „kūrimą“ – susiformavimą, kanonizavimą, vyravusius ir vyraujančius autoriaus figūros interpretavimo modelius, laikantis nuostatos, kad kūrėjas yra sukurtas³. Manoma, kad autoriaus figūra kuriama tiek jo paties tekstais, tiek užtekstine tikrove⁴: didelį indėlį „vardo“ susiformavimui turi autorizuojančios instancijos, leidėjai, literatūros tarpininkai⁵, nes literatūros tekstas legitimuojamas „tik dėl (kolektyvinio) tikėjimo, jį atpažįstančio ir pripažįstančio meno kūrinium“⁶. Galime manyti, kad gana tiksliai, nors ir pernelyg tiesiai, apie Vaižganto situaciją yra rašęs Vincas Trumpa: autoriaus asmenybės *paveikslą* „padėjo susikurti jo *Pragiedruliai*, jo literatūros istorijos paskaitos ir jo sangviniška asmenybė“⁷.

Vaižgantas literatūros lauke

Jei dabartinis Vaižganto „figūros“ suvokimas susijęs su jo pozicijomis literatūros lauke ir tolimesne recepcija, tad pradėsime nuo pradžių. Galėtume įvardinti šias Vaižganto, literatūros lauko agento, užimamas padėtis: 1) kitų autorių „atradėjas“; skatintojas, motyvuotojas; 2) kritikas, recenzentas; 3) tekstų „užsakovas“; rėmėjas; 4) literatūros istorikas; 5) literatūros tarpininkas – leidėjas, redaktorius; 6) kūrėjas⁸. Žvelgiant sinchroniškai, literatūros lauke Vaižgantas pirmiausia ir ilgą laiką veikia būtent kaip laikraščių ir kitų leidinių redaktorius, publicistas,

2 Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra: Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 105.

3 Žr. Pierre Bourdieu, „O kas gi sukūrė ‚kūrėjus?‘“, *Šiaurės Atėnai*, 1999, Nr. 30 (471), p. 1, 10.

4 *Ibid.*, p. 1.

5 Idem, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, translated by Susan Emanuel, Stanford: Stanford University Press, 1995, p. 76.

6 Idem, „Kultūrinės produkcijos laukas“, iš anglų kalbos vertė Loreta Jakonytė, *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams. I dalis*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 281.

7 Vincas Trumpa, „J. Tumas-Vaižgantas – gyvenimo kritikas“, *Metmenys*, Nr. 1, 1971, p. 79.

8 Žr. laiškų Petronėlei Orintaitei Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslinės bibliotekos rankraštyno f. 51, b. 430; Aleksandrui Dambrauskui Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, f. 1, b. E118; Vincui Krėvei LLTI BR, f. 51, b. 652; Gabrielei Petkevičiutei-Bitei LLTI BR, f. 30, b. 1197; Antanui Kaupui VUB RS, f. 187, r. 11; Onai Pleirytei-Puidienei ir Kaziui Puidai VUB RS, f.1, b. E 260 ir kt.

kritikas – tas, kuris dominuoja literatūros apibrėžties kūrime kritiniais tektais. Todėl geriausiai jį pažįstame kaip tarpininką, kuris, turėdamas vardą (prestižą) ir būdamas autoritetas, kuria kitus kūrėjus. Turime neišleisti iš akių, kad Vaižgantas kaip kritikas ir publicistas yra „kapitalistas“, autoritetingas agentas⁹: šį pripažinimą gali būti nulėmęs ir jo gausus tekstinis dalyvavimas literatūros lauko santykiuose, ir tai, kad autorius suvokiamas kaip „kultiška“ asmenybė, *unikalus* veikėjas.

Tačiau kūrybiniame kelyje susikrautas literatūros tarpininko simbolinis kapitalas tiesiogiai neperimamas. Ankstyvieji autoriaus literatūros bandymai sulaukė vos kelių recenzijų¹⁰. 1913 m. laiške Kaziui Puidai skaitome, kad iki tikro išventinimo į rašytojus Vaižgantas nebuvo lengvai priimamas: „Aš baisiai norėčiau išleisti juos netiktai švariai ir be paklaidų, bet ir artistišškai gražiai. Bet nėra leidėjų“ (kalbama apie *Aukštaičių vaizdelius*)¹¹. Didelio dėmesio ir įvertinimo jis susilaukė tik po *Pragiedrulių*, kai kūrinį labai greitai įtraukė į mokyklinės chrestomatijas (ir sykiu kanonizavo autorių): „Aš pirmą kartą girdžiu, kad mano ‚Pragiedruliai‘ pateko į literatūros kursą.“¹² Vėliau, tarybiniais metais, Vaižgantas literatūros pamokose išliko vienu iš programinių autorių, taip pat ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Labiausiai šiame straipsnyje rūpintis klausimas – kaip Vaižgantas, būdamas literatūros tarpininku, imamas suvokti kaip rašytojas, kaip koreliuoja kelios literatūros lauke užimamos padėtytys ir kokią įtaką jos turi autoriaus recepcijai?

Pragiedrulių pasirodymą kaip lūžinį paliudija dar amžininkai: „Reikia žinoti, kas tuomet buvo Vaižgantas išėjus pirmosioms jo ‚Pragiedrulių‘ knygoms. Visi jį skaitė, žavėjosi, džiaugėsi ir didžiavosi. Visa Lietuva.“¹³ Galėtume ma-

9 Nestebina ir tokie teiginiai: „Tumo viešai paskelbtas žodis turėjo lemiamos reikšmės.“ (Žr. Salyš Šemerys, *Žmonės mano gyvenime*, sudarė ir parengė spaudai J. Marcinkus, Klaipėda: Eldija, 1997, p. 135).

10 Žr. Adomo Jakšto „Scenos vaizdų“, „Alegorijų vaizdų“ ir „Karo vaizdų“ recenzijas, *Ateitis*, 1918, Nr. 8; Liudo Girus „Ten gera, kur mūsų nėra“ recenzija *Vaiverykštėje*, 1913, kn. 2; Liudas Gira, „Vaižganto ‚Sceniškieji vaizdeliai‘“, *Lietuvos ūkininkas*, 1908 02 20, ir pan.

11 1913 m. spalio 24 d. (VUB RS, f.1, b. E 260).

12 Laiškas rašytas 1926 m., *Pragiedrulių* pirmoji dalis išleista 1918 m., antroji – 1920 m. Nors Bourdieu teigia, kad neretai rašymas/publikavimas nuo chrestomatinio kanonizavimo būna nutolę, šiuo atveju yra kitaip (Žr. Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 123–124).

13 Juozas Paukštelis, „Reikia turėti poeto akis“, cituojama iš: *Neužmirštamais Vaižgantas*: Atsiminimai, esė, laiškai, sudarė Alfas Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 223.

nyti, kad simbolinį kapitalą jau valdantis agentas, ėmęsis veikti kitu lygmeniu (kurti literatūros tekstus), turėtų tiesiog pildyti turimas savo „vardo“ sampratas, tačiau, kaip taikliai pastebėjo Alfonsas Nyka-Niliūnas, „[k]iek Vaižgantas gyvas būdamas buvo populiarus kaip asmuo, tiek jis buvo nepopuliarus kaip rašytojas. Oficialiai įvertintas ir laikomas vienu svarbiausių mūsų literatūros klasikų, kažin kodėl jis nerado kelio į skaitytojus“¹⁴. Amžininkų tekstuose toliau rašančio ne-beletristo etiketė dažna: „nors literatūrinio meno vaizdeliuose nedaug, bet jie yra to meto gyvenimo dokumentas.“¹⁵ Ji stiprinama požiūriu, kad autoriaus grožinės kūrybos niekas neskaito, jis nevertinamas kaip „geras“ kūrėjas: „Vaižganto garbintojų skaičius – milžiniškas, bet skaitytojų – tik taip sau, kuklus būrelis, net gimnazijoje, sakysim, ‚Pragiedruliūs‘ per didelį vargą mes patys ir dabartiniai mūsų jaunesnieji draugai įstengdavom ir įstengiam perskaityti.“¹⁶ Liudas Gira *Dėdžių ir dėdienių* recenzijoje tikisi, kad ši apysaka „nugalės susidariusią mūsų skaitančioje visuomenėje nuomonę apie Vaižganto raštų nuobodumą“¹⁷. Taigi Vaižgantas vaizduojamas kaip savo grožinius tekstus užgožiantis autorius, jo asmenybiškumas nustelbia kūrybiškumą¹⁸. Kadangi Vaižganto beletristika aktyviai leisti į apyvartą pradėta autoriui jau turint susikrovus simbolinį kapitalą kitomis veiklomis, plėtojama mintis, kad rašytojo tekstai nėra *tikra* literatūra, pavyzdžiui: „Vaižganto raštuose tikras vargas susekti, kur baigiasi publicistika ir prasideda beletristika.“¹⁹

Taigi ankstyvoji kritika padeda pamatą neskirti autoriaus kūrybos nuo gyvenimo (beletristikos nuo publicistikos), kuriuo kliaujasi ir vėlesni tyrėjai²⁰, manydami, kad per Vaižganto herojus reiškiasi autoriaus imperatyvas²¹. Nestebina ir tokie apibendrinimai: „Tai visiškai natūralu ir suprantama: Vaižganto

14 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 10.

15 Juozas Ambrazevičius, *Vaižgantas: Apmatai kūrybos studijai*, Kaunas: Viltis, 1936, p. 12.

16 Stasys Būdas, „Vaižgantas ir jo kūryba“, *Ateitis*, 1933, Nr. 6–7.

17 E. Radzikauskas (Liudas Gira), recenzuoja „Vaižgantas. *Dėdės ir dėdienės*, Vaižganto Raštų X tomas“, *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 463.

18 Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 5–6.

19 Stasys Būdas, *op. cit.*

20 Žr. „Bet kaip sunku atskirti J. Tumą nuo Vaižganto! Kas kūrė ‚Pragiedruliūs‘? Kas dirbo daugybę darbų? [...] Tas pats J. Tumas-Vaižgantas“ (Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė: Vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1996, p. 202).

21 Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: Meninės sintezės problema: Monografija*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 111.

publicistinės kūrybos, kaip ir daugelio kitų jo raštų, pasakotojas yra pats autorius [...].“²² Vaižganto „viešos institucijos“ statusas ir įtampa tarp kelių vaidmenų literatūros lauke neleido grožinių tekstų skaitytojams atskirti autoriaus–publicisto nuo tekstų pasakotojo, individualios autorinės sąmonės nuo kolektyvinės Vaižganto veiklos, o pasakotojas–publicistas tarsi pasiūlė išankstinį literatūros skaitymo modelį. Julijonas Lindė-Dobilas net suskirstė Vaižganto kūrinį personažų atitikmenis pagal autoriaus gyvenimo laikotarpius²³, o Aleksandras Merkelis, pasitelkdamas grožinių tekstų siužetus, rekonstruoja autoriaus biografijos faktus²⁴. Tendencingos ir vėlesnės kūrinį interpretacijos, ieškant juose „Vaižganto“, sutelkiant dėmesį į grožinių tekstų pasakotoją²⁵, teigiant, kad „vaizdus organizuojantis pradas yra šiame kūrinyje labai ryškus paties autoriaus pasakotojo paveikslas“²⁶. Manytina, kad šios interpretacijos pradėtos ir dėl nelygių Vaižganto–kritiko ir Vaižganto–rašytojo užimamų padėčių. Literatūros lauke kuriami vardai, vertę įgyjantys tik santykyje su kitais agentais („Kas būtent turi teisę sakyti, nustato kiekviena literatūrinė pozicija, pagal save apibrėždama, kas yra teisėtas autorius“²⁷). Tumas įgavo „teisę sakyti“ literatūros veikalais pirmiausia ne dėl pačių tekstų „teisėto“ *įšventinimo* literatūros lauko kovose (grožiniams tekstams išleisti į apyvartą nereikėjo kitos legitimuojančios instancijos²⁸), o dėl jo užimamos dominuojančio tarpininko padėties.

22 Ilona Čiužauskaitė, *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 54.

23 Julijonas Lindė-Dobilas, „Vaižgantas ir tautos dvasia“, cituojama iš: *Neužmirštamas Vaižgantas*, p. 282.

24 Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1989, 398 p. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Tumo mokslų gimnazijoje laikotarpį, Merkelis remiasi jo vaizdeliu „Visavaldis“ (p. 18) ir pan.

25 Žr. Jovita Saulėnienė, „Rašytojo autoportretas Vaižganto ‚Pragiedruliuose‘“, *Literatūra*, t. 28 (1), 1986, p. 29–35.

26 Algimantas Radzevičius, „Apie Vaižganto ‚Pragiedrulių‘ metodą, žanrą, stilių“, *Literatūra*, t. 16 (1), Vilnius: Mintis, 1974, p. 13.

27 Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 81.

28 Kuri įprastomis aplinkybėmis įšventinant į literatūros lauką yra būtina (žr. Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 81).

Tumas kuria Vaižgantą

Eligijus Daugnora įsitikinęs, kad Tumas pats kūrė legendą apie save²⁹. Tokią situaciją liudija autoriaus kūrybos įvardijimai paties Tumo terminais („pragiedrulys“; „deimančiukų ieškotojas“), o jo vartotais epitetais („tautos sąžinė“, „visuomenės lepūnėlis“, „visuomenės barometras“ ir kt.) persisunkia visi kritikai, pavyzdžiui: „Šitose ūkanose kanauninkas Tumas buvo ir liks mūsų tautos šviesiausias pragiedrulys, kuris vaikščiodamas jos takais rinko kitų išbarstytus deimančiukus.“³⁰ Taigi iš dalies galime manyti, kad Tumas-kritikas dažnai nurodęs savo tekstų skaitymo modelius pasisakymais apie literatūrą: „Ir smulkieji mano raštai yra publicistika, dramatinės ar beletrizuotos korespondencijos – gyvieji nuotykių.“³¹ Anot Michailo Bachtino, visos autorinės išpažintys ir autoriaus bandymai kvestionuoti savųjų herojų gyvenimus yra jau receptyvisis požiūris, užėmus vertintojo poziciją³². Tačiau Vaižganto atveju nedažnai kreipiamas dėmesys, kad kūrybos procesas matomas tik „sukurtame produkte“, nes Vaižgantas – literatūros kritikos autoritetas, todėl tekstų ir gyvenimo teksto painiavą gali būti nulėmę užimų pozicijų „persidengimai“, kartais tiesiogiai literatūrologų perimami Vaižganto-kritiko siūlymai savo kūrybą skaityti kaip dokumentiką: „Kaip, kur ir su kuo aš augau, aprašyta ‚Pragiedrulių‘ trečiame tome. Ten pat ir charakteristika mano tėvelių“³³; „Mano raštų tipai, vietų vardai, aprašymai ir padavimai iš čia semti, ne pramanyti.“³⁴

Bandysime apibrėžti autoriaus ir jo kūrybos santykį Maingueneau *bio/grafijos* sąvoka:

[G]yvenimas nukreiptas link *grafijos* (rašymo) arba *grafija* (rašymas) nukreiptas link gyvenimo. Kūrėjo gyvenimas skleidžiasi priklausomai nuo tos savo dalies, kurios

29 Eligijus Daugnora, „Būdas Vaižganto, arba Tumas apie Vaižgantą“, *Prie Nemunėlio*, 2009, Nr. 2 (23), p. 16.

30 Žr. *Ateitis*, 1933, Nr. 6–7.

31 Juozas Tumas-Vaižgantas, „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“, *Naujoji Romuva*, Nr. 13, 1932, p. 290.

32 Michail Bachtin, „Autoriaus požiūrio į herojų problema“, in: Michail Bachtin, *Autorius ir herojus*: Estetikos darbai, sudarė ir iš rusų kalbos vertė Darius Kovzan, Vilnius: Aidai, 2002, p. 114–115.

33 Juozas Tumas-Vaižgantas, „Kunigėlio gimtuvės“, cituojama iš: *Neužmirštamasis Vaižgantas*, p. 379.

34 Idem, „Svėdasiškiai“, cituojama iš: *Neužmirštamasis Vaižgantas*, p. 66.

pareikalavo jau sukurtas, kuriamas ar sumanytas sukurti ateity kūrinys. O kūrinys mainais semiasi peno iš egzistencijos, kurią jis jau išgyvena. Rašytojas į savo kūrinį tegali įtraukti vien kūrybinio darbo nualinto gyvenimo patirtį, kurioje kūrinys jau bus pabuvojęs.³⁵

Rašytojas-kūrėjas priklauso *paratopiškai* sričiai: balansuoja „tarp buvimo vietoje ir ne-vietoje“³⁶. Vaižganto pasisakymuose apie literatūros darbą daugiausia ir steigiama paratopinė *bio/grafijos* paradigma, išryškinanti tarpinę padėtį tarp rašytojo/ ne-rašytojo. 1932-ųjų laiške Julijonui Lindei-Dobilui skaitome, kaip Vaižgantas nusitolina nuo menininko „prestižo“: „Kūrėjų tarpe aš jaučiuos kaip nuogas tarp apsilvikiusių. Man sarmata pakelti akis laikant po skvernu kuri menkniekėlį.“³⁷ Taigi nors autorius, kalbėdamas apie savo kūrinius, įvairiais keliais juos tolina nuo priklausymo Literatūrai („Pirmiausia, man tenka neprisi-duoti matuojamam „kūrėjo“ matu. [...] Aš esu apsigimęs kalbėtojas“)³⁸, reikėtų suklusti: *apie* savo tekstus kalbantis Tumas – tai ne rašytojas-Vaižgantas, o kritikas-Vaižgantas, negalintis išsitekti paratopiškoje rašytojo būklėje ir pereinantis į *bio* sferą iš *grafijos*, o rašytojo paratopiškumas bandomas išspręsti pabrėžiant grožinės kūrybos neliteratūriškumą, įsivardijant „dokumentuotoju“, kūrybą vadinant „žiniomis“, „žinių raštais“. Štai kaip retrospektyviai apie savo kūrybą rašo autorius:

Iki pat 1916 metų, vadinas, per 47 metus amžiaus, kaip Žemaitėi, Vaižgantui neteko nėkartą išpažinti viena puikybės ar ambicijos nuodėmė – kad jis bent kada būtų turėjęs pretensiją ką nors literatiškai „sukurti“. Iki tol pasirodžiusios plonutės „vaizdelių“ brošiūrėlės nieko nelemia ir Vaižganto į Parnasą neįveda.³⁹

Tačiau čia ryškėja ir menininko padėties dvilypumas: „Aš esu aš. Tegu kiti su manim skaitos, ne aš su kitais, jei esu originalus ir didelis talentas. O su talentėliu nėra ko kištis ir srovių uostinėti, kurią čia savim, vienu lašeliu pagausinus...“⁴⁰ – net galvodami apie ironišką savikritiką, galime pastebėti ir troškimą būti įteisintu, įšventintu kūrėju. Be to, literatūriškosios tapatybės pri-

35 Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 52.

36 *Ibid.*, p. 36.

37 VUB RS, f.1, b. E 312.

38 Juozas Tumas-Vaižgantas, „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“, p. 289.

39 *Ibid.*, p. 290.

40 *Ibid.*, p. 291.

siėmimas ar jos geismas ryškus tokiuose liudijimuose (Antanas Venclova perpasakoją Vaižganto žodžius):

Rašydamas „Šeimos vėžius“ ir kitus savo beletristikos raštus, aš nuolat svajodavau apie tai, kad galėčiau užsidaryti kur nors, tik ne Kaune, kur būčiau toliau nuo dabartinio viso gyvenimo, kur netektų kasdien sielotis dienos gyvenimo mažmožiais, nervuotis, pykti. Tik visišką tyloj galima daug reljefiškiau vaizduotis savo herojus, su jais susigyventi, įsijausti į jų psichiką ir gamtą.⁴¹

Antra vertus, ne tik *paraliteratūriniais* pasisakymais Vaižgantas kūrė save. Ir Bourdieu, ir Maingueneau išryškina grožinių tekstų ir literatūros lauko santykių paralelę: autoriai savuose kūriniuose dažnai reflektuoja priklausymą literatūros laukui, jo santykių modelius ar bando įteisinti norimos literatūros sampratos legitimumą⁴². Vaižgantas *Pragiedruliuose*, kurie ryškiausiai žymi jo „perėjimą“ į literatūrą, sukuria simbolinį savojo slapyvardžio ir kultūros lauko veikėjo sampratos pagrindimą⁴³. „Lino darbų pasakoje“ nurodoma svarbiausia kultūros darbuotės kryptis – versti natūralią materiją „kultūriniu dirbiniu, menišku audeklo raštu“. Dėsninga, kad lino dirbimo pasaka pasakojama Ramučio Vizgirdos – kunigo – Vaižganto *alter ego*⁴⁴ lūpomis; taip dar kitu keliu įteisinama ir užsitikrinama sava literatūrinė tapatybė išventinant autoriaus „ženklą“ grožiniame tekste. Kaip tikras vardas prisiimtas (juo dažnai pasirašinėjami ir laiškai) pseudonimas rodo ne tik bandymą susikurti ir prisiimti literatūriškąją tapatybę. Lino darbų pasaką sekantis kunigas teigia: „Kiek aš visame tame matau aukštos kultūros!“⁴⁵, nurodydamas,

41 Antanas Venclova, „Keli Vaižganto charakterio ir kūrybos bruožai“, *Švietimo darbas*, 1929, Nr. 9, p. 807.

42 Žr. Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 40–47.

43 Vaižgantas – senovės lietuvių linų ir kanapių dievas, susijęs su jų perdirbimu, laikomas ir tarpininku tarp gamtos ir kultūros, jis yra tas, „kuris aprenčia nuogus žmones“ (Žr. Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: Nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006, p. 141–143; taip pat žr. Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones*, Algirdo Mackaus knygų leidimo fondas: Vilnius–Chicago, 1990, p. 48).

44 Mindaugas Kvietkauskas, „Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918–1920 m. konfliktas dėl Vilniaus“, *Literatūra*, Nr. 48 (5), 2006, p. 89.

45 Juozas Tumas-Vaižgantas, Juozas, *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai: Vaizdai kovos dėl kultūros*, parengė Ilona Čiužauskaitė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, redaktorius Vytautas Rakauskas, Vilnius: Pradai, 1996, p. 297.

panašiai kaip ir kiti vėlesniųjų Vaižganto literatūros kūrinių personažai, savaimingą lietuvių kultūros perėjimą nuo gamtos, natūros link modernios *inteli-gentiškosios* kultūros. Gamtiškojo prado virsmas į kultūriškąjį įprasmina paties autoriaus prisiimtą misiją tuometiniame kultūros lauke: modernėjančioje lietuvių kultūroje užimti tarpininko, *perdirbėjo* vaidmenį. Štai kaip Tumas rašo Onai Pleirytei-Puidienei 1904 m. rugsėjo 2 d. laiške:

Beto, mūsų darbas – ne padebesjų, bet pažemjū darbas, toks pat, kaip sliekų: per tukstančius metų, milijonai tų prastų gyvulėlių kantriai, išpalengvo leidžja persavo vidurjus sudrėkintą žemę ir, galų gale, pataiso derlį viršutinę žemės sluoksnį [...].⁴⁶

Tokia pati tarpininko linkmė pasiūloma ir per paratopiškuosius Vaižganto tekstų personažus, kurių vaizdavimas suvoktinas kaip „*savęs suobjektinimo*, savianalizės, socioanalizės bandymas“⁴⁷. Apie rašytojo *bio/grafijos* išsipildymą⁴⁸ literatūros kūriniuose rašyta (pavyzdžiui, „Mykoliuko likime yra labai didelė dalis paties Vaižganto likimo“⁴⁹), tačiau manysime, kad herojus gali būti suvoktas kaip literatūrinė autoriaus projekcija, steigiamo kultūrinio tipo pavyzdys literatūroje. Panašiai apie estetinį autoriaus ir herojaus santykio objektyvumą rašo ir Bachtinas: biografinis autorius „estetiškai objektyvuoja save kaip herojų, šio grįžimo į save neturi būti“⁵⁰. Kūrybinių aspiracijų turintis *Dėdžių ir dėdienių* Mykoliukas socialiniame pasaulyje (*bio*) yra pavergtas (šeimos, meilės įkaitas, muzikos „tarnas“), tačiau kulminacinėje meilės scenoje šis pasyvumas virsta aktyvumu, o juntamas malonumas palyginamas su katarsiu, meno poveikiu:

Mykoliukas tačiau švito švito, pasirodė ta pati senovinė šypsena ant jo lūpų, akys sublizgėjo pirmykščia svajone, – jis vėl tapo ne šios žemės gyventojas, tik savo išsvajotosios srities, kurią mes proziškai vadiname – poezija, nes jos esmės nei jaučiam, nei suprantam.⁵¹

46 VUB RS, f. 1, r. E260.

47 Pierre Bourdieu, *The Rules o Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 25. (Čia ir toliau citatų iš kitų kalbų vertimai mano – AK).

48 Žr. Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 65–66.

49 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 10.

50 Michail Bachtin, *op. cit.*, p. 124–128.

51 Juozas Tumas-Vaižgantas, *Raštai*, t. 3: *Dėdės ir dėdienės; Nebylys; Žemaičių robinzonas; Šeimos vėžiai*, parengė Eglė Bielskytė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, redaktorius Vytautas Rakauskas, Vilnius: Pradai, 1995, p. 53.

Personažas šią literatūrinį gyvenimą primenančią akimirką iš „ne-vietos“ *bio* sferoje patenka į „vietą“ „savo išsvajotosios srities“: autorius sukuria egzistencijos išsipildymo ir *paratopinės* būklės virsmo *topine* siužetą, galimą tik per literatūrą. Panašus yra ir Napalys, buities reikaluose įžvelgiantis „poetingą darbą“ ir regintis gamtoje kultūrą:

Tiesa, ir jo „ponas“ – tėvas buvo tiek pat uvėrus, kiek ir ano palaidūno, vis dėlto čia dirbti buvo patogiau, ne kiaulidėje, tik tikroje, pilnoje poezijos gamtos šventykloje. O Napaliui Dievas buvo davęs daug jausmingumo ir liepęs juo tegyventi.⁵²

Algimantas Radzevičius šiuos kūrybingus personažus vadina turinčiais „pradinę kūrybinę stadiją“⁵³, galima sakyti, perteikiančiais autoriaus kultūros lauko viziją – dokumentuojant natūrą („tiek čia dailės turto, tiek grožio, kad net akys iš kaktos sprunka, kad net nebesižinai, ko geriau beprisiziūrėti“⁵⁴) pereiti į kultūrą⁵⁵. Per kultūros prizmę matomą gamtą Vaižganto tekstuose liudija ir įvairūs literatūriniai intertekstai. Pavyzdžiui, *Dėdėse ir dėdienėse*: „Ir, viską pasaulyje užmiršusi, ėmė greit greit tursinėt aplink medžius, raudama tuos, kurie „iš po samanų marškos sarmatlyvai kyšo“, kaip Anykščių šilelyje.“⁵⁶ Dar ryškesnis pavyzdys būtų gamtos motyvo „sukultūrinimas“ vizualiojo meno pavyzdžiu: „Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožiaragai.“⁵⁷

Dėsningas yra ir anksčiau minėtas pasilyginimas su Žemaitė kaip „dokumentuotoja“. Autorė savo kūryboje taip pat steigė literatūros tarpininko vaidmenį kaip kultūros lauko dominantę (žr. apsakymus „Atžala“, 1895; „Prie užvertos langinės“, 1897). Be to, jei Vaižgantas buvo laikomas dokumentuotoju („Jo krikšto močia Severja Grižaičia pasakodavo pasakas, o Tumas užrašydavo

52 Idem, *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai: Vaizdai kovos dėl kultūros*, p. 176, 157.

53 Algimantas Radzevičius, „Apie Vaižganto ‚Pragiedrulių‘ metodą, žanrą, stilių“, p. 135.

54 Juozas Tumas-Vaižgantas, *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai: Vaizdai kovos dėl kultūros*, p. 162.

55 Apie šią transformaciją žr. Vilmantė Levanavičiūtė, „Žmogaus imtynės su gamta: Vaižganto ‚Pragiedrulių‘ kulūra“, *Metai*, 2011, Nr. 7. Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6630-vilmante-levanaviciute-zmogaus-imtynes-su-gamta-vaizganto-pragiedruliu-kultura?catid=672%3A2011-m-nr-7-liepa>. (žiūrėta: 2013-03-06).

56 Juozas Tumas-Vaižgantas, *Raštai*, t. 3: *Dėdės ir dėdienės; Nebylys; Žemaičių robinzonas; Šeimos vėžiai*, p. 43.

57 *Ibid.*, p. 57.

ir išleisdavo knygutes⁵⁸), tai Žemaitės literatūrinė veikla suvokiama panašiai. Štai kaip apie natūralistiškai norimos užfiksuoti tikrovės ieškančią Žemaitę rašo Povilas Višinskis laiške Olgai Umovai: „tada nenoromis iškilo klausimas: nejaugi visi yra nelaimingi? Jai buvo skaudu, ir ji ryžosi surasti, o jei ne – sukurti [išskirta mano – AK] laimingą porelę.“⁵⁹ Kiti XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių rašytojai kitaip formavo savo santykį su literatūros lauku grožiniuose tekstuose: absoliuti priešybė galėtų būti Šatrijos Raganos vaizduojami aktyvūs kūrėjai, kūrybinių aspiracijų turintys jaunuoliai (pavyzdžiui, *Viktutėje*, 1903), Maironis taip pat į pirmąją vietą iškėlė kūrybą ir kuriančią sąmonę (chrestomatinės eilutės „Paimkim arklą, knygą, lyrą/ Ir eisim Lietuvos keliu!“).

Nereikėtų stebėtis, kad būtent Vaižganto tekstuose aktyviai steigiamas ne literatūros kūrėjo, bet literatūros tarpininko portretas: *slieko*, purenančio žemę ateities „vaizdams kovų dėl kultūros“. Iškalbingas pats autoriaus kūrybinis kelias: savuosius „vaizdelius“; anksčiau spausdintus įvairiuose spaudos leidiniuose, Vaižgantas perkelia į *Pragiedrulius*⁶⁰ – nuo publicistikos artėjama prie grožinės literatūros. Sykiu istorinė literatūrinių autoriaus tekstų raida nužymi šią linkmę: pirmieji stambesni kūriniai (*Ten gera, kur mūsų nėra; Aukštaičių vaizdeliai; Karo vaizdai*) iš tiesų labiau orientuoti į publicistinių tekstų skaitytoją (kelionių apybraižos, atsiminimai, karo vaizdų „miniatiūros“), o vėlesni tekstai „išsivaduoja“ nuo publicistikos, tokio pobūdžio veikla iškeičiama į aktyvią literatūrinę ir atrandama galimybė „tapti ne šios žemės gyventoju“. Jei besiformuojančiame lauke buvo kone būtina apsibrėžti, kas yra rašytojas, patvirtinti savo literatūrinę tapatybę⁶¹, Tumo literatūros lauke užimtas, o kūryboje steigtas kultūros tarpininko, laidininko tipažas vėliau imtas palaikyti jo kritikų bei taikyti autoriaus figūrai interpretuoti. Todėl nesinorėtų teigti, kad Vaižgantas–autorius užgožia savus herojus, veikiau kritikai užgožia herojų dėl autoriaus prieš tai susikurto vardo literatūros lauke.

58 Cituojama iš atsiminimų, surinktų knygoje *Neužmirštamais Vaižgantas* (Jonas Pilkauskas), p. 21.

59 Povilas Višinskis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 349.

60 „Lino darbų pasaką“, „Lietuvos žodį“, „Kvailių ašaras“, „Naujakurius“. Apie tai žr. Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 110, 130–133; Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, p. 242.

61 Apie šią XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros lauke kylančią būtinybę „apsispręsti“ dėl tapatybės rašo Ramunė Bleizgienė, žr. Ramunė Bleizgienė, „Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų rašytojų biografiniuose pasakojimuose“, *Colloquia*, Nr. 25, p. 57–77.

Dominuojantis *bio*, neišslyk galintis dominuoti *grafijoje*, vėliau vienaip ar kitaip suderinęs kelias veikimo sritis Vaižgantas yra bene pirmasis toks lietuvių literatūroje (apie tai rašo ir Radzevičius⁶²). Todėl galėtume manyti, kad ši užimta pozicija literatūros lauke *unikali*: ją paliudija ir nostalgiško ilgėjimosi motyvas, pabrėžiamas kone visų, rašiusių apie autorių jam mirus⁶³. Šiam pasitraukus, jo užimtoji pozicija lieka tuščia (tiek biografine, tiek literatūros lauko prasme), todėl ir akcentuojamas jo – ne tik kaip asmens, bet ir kaip kultūros lauko veikėjo – pasiilgimas⁶⁴. Galų gale, sakėme, kad Tumo kaip literatūros lauko autoriteto-tarpininko padėtys neišvengiamai veikė jo tekstų interpretacijas, bet nereikia užmiršti, kad ryšys buvo abipusis – tapęs „tikru“ rašytoju, jis didina ir simbolinį kapitalą, kurio paliudijimų turime kur kas daugiau būtent iš vėlyvesniojo pastarojo veiklos etapo, pavyzdžiui:

Siunčiu Tamstai savo eilėraščius ir kaip prašiau, drįstu dar kartą paprašyti bent keliais žodžiais parecenzuoti ‚Lietuvos Aide‘. Suprantama, kad keletas Tamstos žodžių, kad ir nepalankių, man, kaip jaunam autoriui, daugiau padės, nei visų laikraščių ilgiausios ir palankiausios recenzijos.⁶⁵

Šis autoritetas „įtvirtinamas“ pakviečiant dėstyti literatūros kurso į universitetą (1922). Sykiu reikėtų pabrėžti, kad mums pažįstamas Vaižgantas vis dėlto daugiausia *tekstinis* – literatūros istorikas, kritikas, publicistas, rašytojas, o ir didžioji dalis studijų apie Vaižgantą yra skirtos jo kūrybai, nors dažnai pabrėžtinai skelbiama biografinio autoriaus *viršenybė* prieš jo tekstus⁶⁶. Ir nors Tumas – literatūros lauko tarpininkas, o jo personažai – tokie patys tarpininkai, paratopiški herojai, tik per *grafiją* autorius objektyvuojasi ir įkūnija savo egzistenciją herojuose, įgalinančiuose virtimą „ne šios žemės gyventoju“.

62 Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: Meninės sintezės problema*, p. 23.

63 Pavyzdžiui, „Mes palaidojome Tumą. Jam panašaus mes neturime ir ilga neturėsime. Panašaus ilga reikės laukti.“ (Jonas Aistis, „Tumas ir kanarėlės“, *Raštai*, t. 2, redagavo Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 21).

64 Kitaip nei Maironio, kurio niekas mirusio taip neišilgėjo (žr. Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 5): jo užimtą „tautos dainiaus“ poziciją perėmė kiti. Be to, Maironis literatūros kovose dalyvavo išimtinai savo tektais, kurie mirus realiam asmeniui toliau atliko savo funkciją.

65 A. Bundzos laiškas, 1932 m. liepos 25 d. (VUB RS, f. 1, b. F385).

66 Pavyzdžiui: „Ne paslaptis, kad Vaižgantas buvo mūsų mažiau pažįstamas, negu Tumas. Vaižgantas buvo kažkur toli pragiedruliuose, o Tumas – čia pat“ (M. Linkevičius, „Tumas – kunigas“, *Ateitis*, 1933, Nr. 6–7).

Vaižganto figūra literatūros istorijoje ir kritikoje

Manytina, kad ambivalentiška padėtis literatūros lauke ir dar amžininkų pradėtos Vaižganto tekstų interpretacijos padarė didelę įtaką tolimesnei jo recepcijai. Dar autoriui gyvam esant jo publicistiniai, kritiniai ir grožiniai tekstai imti traktuoti kaip panašios raiškos, artimi vienas kitam, o vėliau tekstų *sintetiškumo* samprata imta taikyti kaip pagrindinė Vaižganto interpretacijos paradigma (terminą pirmasis tikriausiai pavartojo Vincas Mykolaitis-Putinas⁶⁷). Daugiausia apie autoriaus tekstų sintezę rašo Radzevičius, dėmesį kreipdamas į jo vadinamąją „integracinę meninės sintezės stadiją“, „skirtingų estetinių bei poetinių principų integraciją“. Vaižgantas įvardijamas kaip kūrybinis sintetikas, derinęs idėjines ir vertybines pozicijas, dažnai susijusias ir su atskirų literatūros krypčių įtakomis („Pragiedruliuose“ esama ir realizmo, ir romantizmo bruožų, taip pat kai kurių kitų meninių metodų pėdsakų [...]). Vaižganto kūrinys stovi kažkur vidury tarp romantinės poemos ir realistinės epopėjos⁶⁸). Autorius *tituluojamas* pirmuoju meninės sintezės atstovu lietuvių literatūroje (klasika + modernu, lyriška + epiška)⁶⁹. Panašią mintį vėliau plėtoja ir Vytautas Kubilius: Vaižgantas yra „realistinio stebėjimo ir romantinės vizijos sintetikas“⁷⁰. Tačiau dažnai sintetiškumas suvokiamas stilistiniu ir retoriniu lygmeniu: „imant Vaižganto darbų visumą, jie savo stiliumi ne daug kuo skiriasi nuo jo publicistikos, beletristikos ar epistolikos.“⁷¹ Panašiai Putino ir kitų amžininkų mintį sekė dar Vanda Zaborskaitė („Jo straipsniai – gyvi, sąmojingi, dažnai peraugę į beletristinius vaizdus“⁷²), sintetiškumas plėtojamas ir literatūros vadovėliuose: „Vaižgantas – sintetinančio stiliaus rašytojas, jungęs grožinius ir publicistinius elementus.“⁷³

67 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Vaižgantas – sintetikas“, *Vairas*, 1933, Nr. 6; Idem, „Juozas Tumas-Vaižgantas“, *Raštai*, t. 11: *Naujoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 520–557.

68 Algimantas Radzevičius, „Apie Vaižganto ‚Pragiedrulių‘ metodą, žanrą, stilių“, p. 8, 12.

69 Žr. Idem, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: Meninės sintezės problema*, p. 8–28.

70 Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 95.

71 Ilona Čiužauskaitė, „Vaižganto kritika ‚Viltyje‘“, *Lituanistica*, 2002, Nr. 2 (50), p. 122.

72 Vanda Zaborskaitė, „Vaižgantas“, in: Vaižgantas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės lit. l-kla, 1957, p. 10. Zaborskaitė ir plačiau plėtoja jo publicistikos bei grožinės kūrybos artumą (p. 12–13).

73 Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 215.

Tiek dėl skirtingų žanrų raiškos panašumo, tiek dėl antrosios – meninės integracijos – sintetiškumo pakopos Vaižganto tekstai nepasiūlo lengvo klasifikavimo kelio. Bene visi autoriaus tyrėjai linksta pabrėžti jo prozos tekstų „netilpimą“ į jokių žanrinius rėmus, tačiau yra ir tokių, kurie mano, jog Vaižganto literatūra nužymėjo naują etapą lietuvių literatūros raidoje, nes jis sukūrė *naują* žanrą, Radzevičiaus vadinamą „lyrine apysaka“⁷⁴. Prisiminkime, kad Tumo-kritiko pozicija dažnai nustelbė savarankišką šio tekstų skaitymą, todėl neretai dėl žanrinės klasifikacijos kliaujamasi pačiu autoriumi („Kaip pats sakėsi, autorius iš atskirų vaizdų norėjęs ‚supinti epopėją‘“⁷⁵; „Ne veltui jis pats savo rašinius dažniausiai vadino ‚vaizdais‘ arba ‚vaizdeliais‘“⁷⁶) ir nesvarstoma, ar nebūtų galima kitaip klasifikuoti veikalų. Kita vertus, įdomu ir tai, kad dažniausiai nauji literatūros lauko agentai turi dvi veikimo lauke galimybes: pasirinkti poziciją iš pasiūlytų, esamų galimybių⁷⁷ arba inicijuoti naują padėtį, įsteigiant „savo kitoniškumo tarp kitų gamintojų (ypač labiausiai išventintųjų) pripažinimą“⁷⁸. Žanriškai Vaižgantas įsteigė savo kitoniškumą tarp kitų gamintojų, o štai jo besąlygiška kanonizacija tikriausiai buvo nulemta daugiau užimtos literatūros tarpininko pozicijos, bet tekstai – galutinai nesuprasti, *neperskaityti*.

Įvairių pakopų sintezė taip pat susijusi su sunkumais bandant priskirti autoriaus tekstus vienai ar kitai literatūros kryptčiai. Šie neaiškumai nulemia ir neįprastą autoriaus padėtį literatūros istorijose, kuri aiškiausia vadovėliuose: Vaižganto vardas retai dalyvauja bendro epochos literatūrinio vaizdo apžvalgoje, tačiau individualiuose rašytojų pristatymuose rašytojo kūrybai (ir asmenybei) skiriama daug dėmesio. Dėsningas Kęstučio Urbos pasirinkimas: pristatant bendras meno kryptčių tendencijas apie Vaižgantą neužsimenama, tačiau skirsnyje „Negrožinė literatūra“ spaudinami autoriaus atsiminimai, laiškai – palaikomas svarbaus literatūrai ne-beletristo vaidmuo⁷⁹. Negalima nepaminėti ir po Vaižganto mirties pasirodžiusio Jono Aisčio pasažo: „Jo laiškas apie šuniuką ir kanarėles bene bus geriausias dalykas, kurį mūsų literatūra yra davusi per visus mūsų nepriklausomo gyvenimo metus“⁸⁰,

74 Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: Meninės sintezės problema*, p. 99.

75 Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 202.

76 Vytautas Galinis, *Lietuvių literatūra: Vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 173.

77 Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 88.

78 Idem, „Kultūrinės produkcijos laukas“, p. 309.

79 Kęstutis Urba, *Literatūros laukai: Vadovėlis IX klasei*, kn. 2, Kaunas: Šviesa, 2011, 238 p.

80 Jonas Aistis, *op. cit.*, p. 25.

irodančio, kaip Vaižganto negrožinė kūryba sankcionuojama kaip geriausias literatūros pavyzdys. Grožinių tekstų skaitymą kaip negrožinių gali būti nulėmusios pastorojo padėtys literatūros lauke: autoriaus kūryba, kaip ir amžininkų, neskiriama ir vėlesnių tyrėjų⁸¹, manant, kad per Vaižganto herojus reiškiasi autoriaus imperatyvas: „Apskritai tarp autoriaus ir herojaus čia yra vienybė.“⁸² Savo ruožtu Vaižganto beletristika atsiduria literatūros istorijos ne-vietoje.

Ką mums reiškia šios interpretacijos schemas? Viena vertus, nebandysime paneigti išsamiais tyrimais grįstų išvadų ir manysime, kad autorius – iš tiesų *sintetikas*, kitaip tariant, jam būdingas žanrų ribų peržengimas ar nesilaikymas. Kita vertus, šią sampratą galėjo būti nulėmusi ne tik grožinių tekstų vidinė sąranga: *doigubos* Vaižganto pozicijos literatūros lauke, jo kaip publicisto „ženklas“ nebeleidžia tyrėjams atskirti skirtingų diskursų. Kartais tokiose interpretacijose reikėtų galvoti ir apie aptartus tarpininko vaidmenis (ir biografinio asmens, ir literatūrinių jo projekcijų – tarpininkų), nes *sintetiškumas* (buvimas ne-vietoje) susijęs ir su įvairiomis įtampomis suvokiant autoriaus figūrą: visuomeniškumas *vs* kūrėjo individualumas (publicistika *vs* literatūra), natūra *vs* kultūra. Meninės integracijos sintetiškumo sampratai įtakos taip pat galėjo turėti aktyvi autoriaus veikla literatūros lauke ir neaiškios pozicijos užėmimas klasika *vs* modernu atžvilgiu (prisimintinas Vaižganto-kritiko prielankumas jauniems modernistams).

Unikalios padėtys literatūros lauke, *unikalūs* tekstai bus nulėmę žodžio „vaižgantiškumas“ atsiradimą; tai terminas, kuriuo įvardijame „savitą, vaižgantišką mąstyseną, būdingą bet kokiam šio autoriaus tekstui“⁸³. Ši „etikėtė“ taikoma grožiniams tekstams apibūdinti („[...] lyrinis pradai, stiprus visoje Vaižganto kūryboje – originalus, grynai ,vaižgantiškas“⁸⁴) ir gali nurodyti tiek turinio ypatybes, tiek ir autoriaus stiliaus (raiškos) savitumus⁸⁵. Nyka-Niliūnas visus autoriaus tekstus įvardija kaip rašytus „su specifiškai vaižgantiška intonacija“⁸⁶.

81 Žr. „Bet kaip sunku atskirti J. Tumą nuo Vaižganto! Kas kūrė ‚Pragiedrulių‘? Kas dirbo daugybę darbų? [...] Tas pats J. Tumas-Vaižgantas“ (Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 202).

82 Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: Meninės sintezės problema*, p. 111.

83 Ilona Čiužauskaitė, „Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška“, p. 123.

84 Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 29.

85 „Tačiau tokio kosminio lyrizmo tikras šėdeklas yra žuvėdrų aprašymas. Jame tiek daug vaižgantiško pastabumo, tiek daug vaižgantiško simbolizmo ir nuotaikos [...]“ (Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 44).

86 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 12.

Aldonos Vaitiekūnienės teigimu, „vaižgantiškumas“ ir yra būtent skirtingų lygmenų *synthesis* „produktas“: „Tai vaižgantiškas pasaulis, rašytojo pasaulio modelis, struktūra, jungianti siužetus, charakterius ir aplinkybes, meninę ir ‚nemeninę‘ kūrinių medžiagą“⁸⁷, nes sintetiškumo sąvoka nurodo jį kaip visa apimančią tiek biografinį, tiek implikuotą autorių. Jeigu remsimės prielaida, kad literatūros lauke vardai yra kuriami ir tik tokiu būdu pasiekiamas pripažinimas, tampa „ženklų“⁸⁸, galėtume manyti, kad ši tautologija įrodo atpažįstamo autoriaus vardo egzistavimą: Vaižganto tekstai yra vaižgantiški. Be to, „vaižgantiškumas“ leidžia atpažinti *bio* dominavimą prieš *grafiją*, turint omenyje, kad tekstų stilistikai pritaikomas autoriaus vardas, nors šiuo žodžiu įprasčiau pažymėti tekstų stilistines, intonacines ypatybes. Galima manyti, kad Kosto Ostrausko drama *Vaižgantas*⁸⁹, konstruojama beveik vien iš autoriaus tekstų (grožinių–negrožinių lydinys), literatūroje įprasmina „vaižgantiškumo“ sampratą: autorius sukurtas įvairių jo pasisakymų ir tekstų, kurie „kalba patys už save“:

Kuo labiau tolstame nuo realių autoriaus pozicijų literatūros lauke, tuo stipriau galime „išsivaduoti“ nuo biografinio autoriaus įtakos tekstų skaitymui. Štai naujesnės tekstų interpretacijos siūlo laikyti „Vaižgantą vienu įdomiausių lietuvių autorių, jei kalbame apie subjekto sampratos lietuvių literatūroje istoriją“⁹⁰. Taigi jis fiksuojamas kaip lūžinis, kažką naujo į literatūrą atnešęs autorius, būtent todėl į grožinius tekstus reikia kreipti dėmesį: „Vaižganto beletristikos reikšmė mūsų literatūros istorijos raidoje yra milžiniška“⁹¹ – jais stipriai prisidėta prie literatūros krypčių ir žanrų raidos⁹². Be to, Čiužauskaitės tyrinėjimai iliustruoja atvirkščią, nei ilgai steigta, santykio kryptį: ne Vaižganto grožiniai tekstai yra publicistiški, bet publicistika – literatūriška.

87 Aldona Vaitiekūnienė, *op. cit.*, p. 255.

88 Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 106.

89 Kostas Ostrauskas, „Vaižgantas“, in: *Čičinskas ir kiti: Dramos ir mikrodramos*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 201–245.

90 Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 79.

91 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 11.

92 Algis Kalėda, „Romano plėtra ir transformacijos. Apysaka“; Inga Stepukonienė, „Romano raida“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XX amžiaus pirmoji pusė*, kn. 1, sudarė Rimanas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; ir pan.

Vietoje išvadų

Matėme, kad neretai visa vaižgantika traktuojama kaip vienas, nenutrūkstantis autoriaus figūrą kuriantis Tekstas, dar susipynęs su gyvenimo tekstu, tarsi literatūrinė (*auto*)*bio*/*graffa*: jis – *sintetikas*, skirtingų žanrų tekstai perdėm panašūs ir visi pasakoja apie Vaižgantą. Atrodo, kad dviprasmiška rašytojo situacija susiklosto dėl neįprastos literatūros lauke užimamų padėčių sąveikos. Jis žengia į kūrybą jau būdamas dominuojančiu literatūros lauko agentu – publicistu, kritiku, sukūrusiu savo „vardą“ ir ryškų autoriaus „ženklą“ (turėdamas simbolinio kapitalo), tačiau kaip rašytojas yra tas, kuris „inicijuoja naują poziciją“: tekstai amžininkų nėra *tinkamai* įvertinti, nors greitai kanonizuoti. Kadangi kūrybą nustelbianti asmenybė jau įgavusi „vardą“, kurio grožiniai tekstai nespėjo papildyti amžininkų sąmonėje, herojai dažnai neskiriami nuo biografinio autoriaus.

Priklausydamas rašytojo paratopijai, tačiau dominuodamas *bio* sferoje, autorius „nepakeliamą įtampą“ bando išspręsti prisiimdamas ne-rašytojo tapatybę, bet išpildydamas savo egzistenciją kūriniuose. Autoriaus realios pozicijos literatūros lauke ir jo steigiamą literatūrinės darbuotės vizija per grožinius tekstus akcentuoja tarpininko, *slieko* funkcijos svarbą. Tokią abiejų pozicijų įtampoje balansuojančią literatūrinę tapatybę – „Vaižgantą“ – vėliau kultivuoja ir savaip perkuria jo tyrėjai. Nors nuo pirmųjų monografų Vaižgantas laikomas itin visuomenišku, „tautos balso“ reiškėju⁹³, kone folkloristu („Vaižganto kūryboje yra tiek daug aukštaitiškos etnografiškos dvasios. [...] Buvo pastebėta apščiai tų elementų, kurių užuomazga glūdi liaudies pasakoje, padavime“⁹⁴), jo tekstuose daugiau kreipiamasi į iš natūros pusiau savaimingai išsivystančią *kultūriškąją* tapatybę, kurią gali „iškovoti“ („kovos dėl kultūros“) tik paratopiškieji literatūros lauko tarpininkai. Visos minėtos pozicijų sąveikos ir įtampos literatūros lauke (vieta *vs* ne-vieta, visuomeniška *vs* individualu, gamta *vs* kultūra) padarė įtaką ir vėlesnėms autoriaus tekstų interpretacijoms.

93 Jonas Jonušas, „J. Tumo-Vaižganto kultūrinių ir literatūrinių nuostatų recepcija žurnale „Akademikas““, *Lituanistica*, 2006, t. 65, Nr. 1, p. 50.

94 Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 181.

Who Created Vaižgantas? Interpretations of the Author as Literary Figure

Summary

In this article the author raises the question: who “created” the author Vaižgantas? Juozas Tumas-Vaižgantas is a well-known but often ambivalently viewed Lithuanian writer and essayist of the late nineteenth and early twentieth centuries, who is sometimes referred to as a cultural legend. Drawing on the sociological theories of Pierre Bourdieu and Dominique Maingueneau, the author of this article examines the interpretive models that have been applied in understanding Vaižgantas as a literary figure. Already amongst Vaižgantas’s contemporaries, the views that his texts are autobiographical, that he overwhelms his heroes, and that his writing is not true literature had become entrenched. This interpretation is understandable because of the biographical author’s – a well-known essayist’s – influence, and his confusion with the narrator of his own fictional texts. Vaižgantas began writing literature late, after becoming recognized as an authority on literary history and criticism. When he became established as a literary figure he combined two antithetical activities: his status and positions in the field of literature determined that he would be interpreted as a unique author. Vaižgantas reinforced this unique status, identifying himself as a nonfiction writer with a *paratopical* relationship to literature. As a literary actor, he also reinforced this adopted mission – of being an intermediary, a *conduit*, someone who prepares the ground for other writers – in his own literary texts. For this reason Vaižgantas’s position within literary history is usually seen as that of a *synthesist* (both in terms of style and in the way he created a synthesis of various literary trends) whose work it is difficult to classify in terms of genre or to identify clearly with any specific literary trend. The writer’s texts make it into the literary canon, but are not discussed in relation to general tendencies in the development of Lithuanian literature, even though, as a unique writer, Vaižgantas receives considerable critical attention. Although it would seem that these different interpretations of Vaižgantas as a literary figure were determined by the style of his texts, which move back and forth between fiction and nonfiction, it is also clear that they have been seen this way because of the different, sometimes contradictory, and mutually influencing positions held by Vaižgantas in the field of literature.

Keywords: Juozas Tumas-Vaižgantas, Pierre Bourdieu, literary figure, literary field, synthesis, Dominique Maingueneau, *bio/graphy*.
